УДК 883 Ш-1. 081+882 П-1

ОСОБЛИВОСТІ БАЛАД Т.ШЕВЧЕНКА ТА О.ПУШКІНА

Курилова Ю.Р., Янатьєва В.О.

Не всі українські письменники, навіть ті, що перекладали О.Пушкіна, однаковою мірою розуміли його. Скажімо, Л.Боровиковський і О.Шпигоцький бачили в ньому перш за все романтика, бо самі були романтиками. Л.Боровиковський іноді "українізував" О.Пушкіна, використовуючи переклади для розширення української романтичної поезії на народній основі. Іншим був Т.Шевченко. Між ним і О.Пушкіним була значна відстань: як часова, так і соціальна. Існувала відмінність і поетичних індивідуальностей. "Пушкін – універсальний; Шевченко належав до тих, хто, як герой Лермонтова, "знал одной лишь думы власть."[1,212] Великий російський поет відрізнявся журливо-поблажливим ставленням до життя, тоді, як життя Т.Шевченка було безупинним бунтом. Але все ж інтуїтивно він відчував у попередникові близького собі за духом поета. Сучасники поета згадували, що Т.Шевченко часто цитував по пам'яті О.Пушкіна. Сторінки повістей, листів, "Щоденника" містять цитати з творів російського поета чи думки про його твори. П.Куліш у листах до Т.Шевченка радив вчитися викладати думки, "щоб було так охайно та оглядно все, як у того Пушкіна"…[2,119]

Поет був для Т.Шевченка першим враженням від російської культури і став втіленням ідеї "святого мистецтва". Т.Шевченко вчився у нього, знаходив підкріплення своєму тяжінню до народної творчості. Отже, не запозичення, не впливи повинні шукати, а риси подібності двох геніїв, не забуваючи про ті грані, що провела між ними їх приналежність до двох різних періодів історії та літератури.

За всіма ознаками у творчості Т.Шевченка можна виділити вісім типових балад: "Причинна", "Тополя", "Утоплена", "Лілея", "Русалка", "Чого ти ходиш на могилу…", "Коло гаю в чистім полі", "У тієї Катерини".

Кожний період життя і творчості Т.Шевченка своєрідно відобразився на змісті і поетичному характері баладних творів. У баладах відсутня страшна фантастика. Природа, любов, смерть тут ідуть поруч. Прагнення викласти основне й найважливіше, природно, спричиняється до деякої уривчастості в розповіді, що ведеться, здебільшого, через діалогічне мовлення.

У баладах Т.Шевченка національний феномен базується на тенденційно вираженій національній самосвідомості, на типовому національному характерові та його психо-фізіологічних проявах і, звичайно, на народній мові і творчості, в яких матеріально реалізуються витоки народного духу. У центр балади як романтичного твору поставлена самоцінна особистість. За Гегелем, зміст романтичного криється в абсолютному внутрішньому житті, а форма – в духовній суб'єктивності, яка опановує свою самостійність і свободу [3,233]. Особистість знаходиться в пошуках свого раю, свого щастя, але виступають сили, які не дають знайти спокою та благополуччя.

Розквіт романтизму у російській літературі припав на І половину 20-х років. О.Пушкін був своєрідним еталоном романтизму. Його поезія не була цілком романтичною, а лише на певному етапі. І, як стверджує Є.Маймін, в окремих випадках звертався він до жанру балади в так званий "південний період" творчості. У 1822 році О.Пушкін написав баладу "Песнь о вещем Олеге". В основі твору не вигадана, а літописна розповідь, те, що сприймається як правдива легенда, казка, підтверджена документально. Це надає баладі оригінальності і природності. Пушкінська балада більш національна і більш народна [4,97].

Розвиток поезії О.Пушкіна позначений рухом від романтизму до реалізму. У післяліцейський період він належав до літературного об'єднання "Арзамас", до якого входив і метр романтичної балади В.Жуковський. О.Пушкін засвоїв краще з раннього романтизму В.Жуковського і К.Батюшкова, і, подолавши вузькість цього напряму, вступив у зв'язок з просвітницькими традиціями. А.Ревякін називає баладами твори О.Пушкіна "Гусар" (1834), "Русалка"(1819), окремо виділяє начерк балади "Там у леска за ближнею долиной"(1819) [5,201,262]. І.Семибратова деякі твори циклу "Песни западных славян" ("Федор и Елена", "Марко Якубович", "Яныш Королевич", "Сестра и братья") теж характеризує як балади [6,156]. Є.Маймін називає балади "Утопленник", "Песнь о вещем Олеге" [4,97]. Баладою називає твір "Жених" А.Соколов [7,163]. А.Жижина відносить до балад заключний твір циклу "Подражания Корану", який відрізняється симетричністю внутрішньої організації строфи, що, в свою чергу, співвідносяться між собою. Так виникає особлива, пушкінська гармонія, яка в такому чистому вигляді не повторилася більше ні в кого з поетів [8,20].

О.Пушкін був близький Т.Шевченку і реалізмом, і тяжінням до щирої простоти, до живої народної мови і фольклору. У нього своє і народне переплавляється у своєрідний художній синтез. Не наслідувати народну творчість а, навчаючись у неї глибини, життєвого спостереження і влучності слова, йти туди, куди вабить тебе розум, – ось до чого прагнув О.Пушкін. І немає жодного випадку, щоб Т.Шевченко передавав сюжетну канву оригінального фольклорного твору. Навіть тоді, коли будує баладу на сюжеті конкретної пісні ("У тієї Катерини" – "Тройзілля"), він далеко відходить від народного варіанту. Як повний господар матеріалу, він з кількох сюжетів і мотивів створює єдину художню тканину ("Тополя", "Русалка"). Навіть у сюжеті "Причинної" маємо ремінісценції народної пісні і легенди, а не наслідування чи переробку. Безперечно, народна поезія для Т.Шевченка - це лише матеріал, яким він досить вільно користується, вкладаючи свою ідею.

Більш послідовним був О.Пушкін, який клав в основу балади конкретні фольклорні та історичні відомості. Так, підґрунтям балади "Песнь о вещем Олеге" є літописна оповідь, що надає їй автентичності і робить її природною. Балада "Жених" – переробка народної легенди про кривавого розбійника Кудеяра, що викрав дівчину з-під Києва. "Русалка" витворилася на основі українських фольклорних легенд про водяних дів. Сюжет балади "Гусар" був навіяний, очевидно, українськими казками про солдата і відьом. Але демонологічна тема в ній подана в гумористичному забарвленні. Літературознавці вважають, нібито О.Пушкін цим твором дискредитував жанр романтичної балади. Іронія у баладі – це відгомін літературної полеміки щодо романтичних канонів.

Таким чином, функції фантастики різняться в обох поетів. Уже в своїх перших баладах Т.Шевченко використовує фантастичне як поетичний засіб для здійснення задумів. У О.Пушкіна фантастичне виступає об'єктом зображення ("Гусар", "Русалка") і має, на думку І.Семибратової, різновиди: фольклорно-казковий і фольклорно-легендарний. Перший виступає як форма освоєння народних повір'їв і відіграє майже основну роль у формуванні сюжету, а другий постає не як об'єктивна реальність, а як видіння героя, завдяки чому посилюються елементи суб'єктивності у баладі.

Літературознавці відзначають епікурейські настрої у поезії О.Пушкіна, джерелом яких є його оптимістичне стихійно-матеріалістичне світосприйняття, сформоване під впливом просвітницької філософії. Звідси наявність у баладах "Русалка", "Гусар" жартівливо-еротичних мотивів у висвітленні подій.

Шевченкові балади наскрізь трагічні і емоційно наснажені. Драматизм посилюється гострим непримиренним конфліктом особистості і навколишнього світу.

Суттєвим елементом балад є пейзаж, що тісно переплітається з долею героїв, настроями творів. Він покликаний відтворити складну драму особистості. У більшості балад Т.Шевченка пейзаж розгорнутий і цілісний, а у О.Пушкіна поданий окремими штрихами:

Реве та стогне Дніпр широкий
Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.
І блідний місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав,
Неначе човен в синім морі
То виринав, то потопав.[9,10]

Дубравы делались черней
Туман над озером дымился
И красный месяц в облаках
Тихонько по небу катился[10,204]

В ночь погода зашумела,
Взволновалася река…[10,428]

Слід наголосити, що балада, як жанр, трансформується у творчості обох поетів. Т.Шевченко створює свій варіант, який складається поєднанням власне балади і ліричної пісні. Він постійно змінює ритміку вірша. Його балада, як зауважує Л.Плющ [11,17], поліфонічна: власний голос автора тісно переплітається з голосами дійових осіб. Так, в баладі "Причинна" авторське звернення "За що ж ти караєш її, молоду?" плавно переходить у болісне тужіння козака і поступово трансформується в загальнолюдське питання.

Обидва поети використовували такий не досить поширений прийом, як звернення до минулого. У баладі О.Пушкіна "Русалка" подано відомості про життя героя до кризового моменту в його долі. У начерку "Там у леска за ближнею долиной" автор простежив долю двох закоханих від початку кохання і до смерті героїні.

Балади "Лілея" Т.Шевченка і "Гусар" О.Пушкіна схожі використанням монологу головного героя, який розкриває суть трагічного конфлікту, на основі якого будується твір.

Балади О.Пушкіна позначені послабленням драматизму. Навіть у гостросюжетних історичних баладах циклу "Песни западных славян" розповідь, приєднуємось до думки А.Рев'якіна, має об'єктивно-пізнавальну властивість (події послідовно змінюють одна одну). У тогочасній літературі існувала тенденція наблизити баладу до літератури, реалістичної в своїй основі, і у своїх баладах О.Пушкін використовує реалістично-побутові деталі ("Жених", "Утопленник"). Наприклад, поет називає новгородські тканини, популярні в той час, елементи обряду (сваху пригощають пирогами) і т. п.

Особливістю Шевченкових балад є те, що вони включають в себе основні структури і символи постового міфу України. О.Забужко, на основі досліджень Г.Грабовича, пише, що [12,127] Т.Шевченко вибудовує концепцію національного гріха і прокляття, яке спричинене непримиренністю двох начал – чоловічого і жіночого та масовою безвольністю. І це задавлене життя знаходить вияв у неможливості кохання, його вбивчій силі. Причому, Т.Шевченко наголошує на тому, що у світі зруйноване, спотворене саме жіноче начало. Тому тема жінки, дівчини, матері знаходить значне поширення у баладах. О.Білецький зауважував, що у творчості О.Пушкіна образ матері є другорядним, лише в романсі "Под вечер осенью ненастной" звучить мотив покритства.

За О.Забужко, національна катастрофа в Т.Шевченка кодується мовою еротичних символів, так, що окремі дівчата створюють збірний образ української жіночості. Отже, всі героїні балад (жертви власної матері, нещасливого нездійсненого кохання) створюють загальний образ жіночого начала, покликаний нести смислове навантаження певної структури міфу.

Осмисливши потенційні можливості балади, Т.Шевченко пристосовує їх до національного ґрунту України, потреб часу, збагачує функціональну роль жанру.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білецький О.Пушкін і Україна // Білецький О. Зібр.пр.: У 5-ти т. – Т.4: Російська література та російсько-українські зв'язки/ Гудзій М. і ін. – К: Наукова думка, 1966 – С.182-267.
2. Листи до Тараса Шевченка /Бородін В., Мовчанюк В. і ін. – К.: Наукова думка, 1993. – 392 с.
3. Гегель Г.В.Ф. Эстетика: В 4-х т. – Т.2: Лекции по эстетике. – М.: Искусство, 1969. – 326 с.
4. Маймин Є. Романтическая поэзия Пушкина // О русском романтизме. – М.: Просвещение, 1975. – С.74-113.
5. Ревякин А. История русской литературы XIX в. – М.: Просвещение, 1977. – 559с.
6. Семибратова И. Фантастическое в творчестве Пушкина // Замысел. Труд. Воплощение/ Кулешов В. – М.: МГУ, 1977. – С.152-172.
7. Соколов А. История русской литературы XIX в. (I-я половина). – Изд. 4-е. – М.: Высшая школа, 1976. – 638с.
8. Жижина А. Во славу жизни. Заключительная баллада пушкинского цикла «Подражания Корану»// Русская речь. – 1979. - №4. –С.14-20.
9. Шевченко Т. Повне зібр. тв.: У 12-ти т. – Т.1 – К.: Наукова думка, 1989. – 735с.
10. Пушкин А. Сочин.: В 3-х т. – Т.1. – М.: Художественная литература, 1985. – 735 с.
11. Плющ Л. "Причинна" і деякі проблеми філософії Шевченка" // Сучасність. – 1979. – №3. – С.8-28.
12. Забужко О. Шевченків міф України: спроба філософського аналізу. – К.: Абрис, 1997. – 142 с.